

Головащенко С. І.

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА ТА СЛОВ'ЯНО-РУСЬКА БІБЛІЙНА КНИЖНІСТЬ У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ: ТЕКСТУАЛЬНА «ПРИСУТНІСТЬ» І ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено проблемі дослідження слов'янської Біблії в Київській духовній академії XIX - поч. XX ст. Святе Письмо слов'янською мовою представлено як важливе джерело вітчизняної православної літургійної та богословської традиції.

Якщо розглядатимемо цю тему у контекстальному зв'язку з нашими попередніми розвідками [1], то відзначимо практичну відсутність у колі біблійної та біблеїстичної книжності кінця XVIII ст. слов'янських видань Біблії, які виникли у XVI-XVII ст. внаслідок відомих зрушень у духовному житті тієї частки Європи, до якої належали тоді українські землі. Наприклад, тут може йтися про такі знакові видання, як «Бівлія Руска» Ф. Скорини або Острозька Біблія І. Федорова.

Наявними ж були лише такі церковнослов'янські петербурзького та московського друку видання Біблії та її окремих частин (Новий Завіт, Псалтир) 1663, 1745, 1751, 1756, 1757, 1758, 1766, 1759, 1778 рр. Кількісно їх ледь урівноважували киево-печерські лаврські видання: 2-томні Біблії 1758 та 1779 р.; Псалтир та Новий Завіт 1780 р. [2].

Схоже було на драматичний розрив зі старою «руською» та староукраїнською традицією біблійної книжності, внаслідок якого вже у 1817р., за свідченням секретаря Київського відділення Російського Біблійного товариства протоієрея С Сем'янівського, питання про Біблію «галицькою мовою» (народною, відмінною від офіційної церковної) стало каменем спотикання для вчених членів відділення [3].

Припускаємо, що таке становище було, з одного боку, наслідком уніфікації церковної книжності в лоні київської православної традиції за загальноросійськими зразками. Створені у Києві книги у другій пол. XVII та у XVIII ст. ревізувалися московськими церковними цензорами: це стосувалося і віросповідної, і богослужбової, і навчальної літератури [4]. Проте цілком можли-

во, що відповідні видання могли не зберегтися до кінця XVIII ст. через руйнівну дію стихій. Так, під час пожежі 29 лютого 1780 р. майже всі книги академічної бібліотеки, серед яких були і подаровані митрополитом Петром Могилою, згоріли, і далі тривало вже відновлення фондів, переважно шляхом пожертвувань [5].

Протягом же наступного, XIX, а також початку XX ст. відзначаємо факт розширення текстуальної наявності в КДА не лише церковнослов'янської, а й слов'яно-руської біблійної книжності. Тут може бути референтним хоча б порівняння Catalogue librorum кінця XVIII ст. та «Систематического каталога» А. С. Криловського початку XX ст. [6]. Що ж впливало на таке розширення?

Так, у XIX ст. виникли нові можливості придбання старих видань церковнослов'янської та старої «руської» книжності завдяки таким активним членам київської духовно-академічної спільноти, як архімандрит (згодом єпископ) Порфирій (Успенський) та архімандрит Антонін (Капустін). Їхніми зусиллями поповнювався до того «мізерний запас пам'яток давньої грецької й слов'янської писемності» [7].

Цілком імовірно, що наприкінці XVIII та особливо на початку XIX ст. такі можливості виникали ще й у зв'язку з приєднанням колишніх «уніатських» територій: там книжність домогиллянської та могилянської доби зберігалася краще, а у XVIII ст. здійснювалася своя видавнича діяльність, як, наприклад, у Почаївській лаврі та Львівському Ставропігійному братстві [8].

І церковна реформа, пов'язана з ревізією монастирських книгосховищ, сприяла поповненню академічного фонду старими церковнослов'янськими біблійними виданнями. Так, у каталозі

Церковно-археологічного музею бачимо старі видання з Ніжинського грецького монастиря; за наказом церковного начальства академічна бібліотека поповнювалася книгами з Києво-Софійського собору, Києво-Печерської лаври, з Видубицького та Михайлівського монастирів [9].

Протягом XIX - початку XX ст. до фондів КДА надійшли деякі знакові для вітчизняної культури манускрипти і видання церковнослов'янських та слов'яно-руських Біблій або їх фрагменти. Так, у фондах Церковно-археологічного музею знаходимо давні біблійні манускрипти: грецький палімпсест з пізнішим письмом - слов'янським фрагментом Сліпчинського Апостола; слов'яно-руське пергаментне Євангеліє XII ст. з м. Орші; уривки з Євангелій від Матвія та Марка XIV ст. на 52-х пергаментних аркушах; уривок з сербського Євангелія від Иоанна XIV ст.; уривок з Євангелія та Апостола XIV ст.; уривки з Псалтирі XIV та XVI ст.; Каменець-Стромилівське слов'яно-руське Євангеліє 1411 р. в копії XVI ст.; слов'яно-руський Апостол XV ст. з Кременецького повіту Волинської губернії; слов'яно-молдавські пергаментні Євангелія XVI ст. з Ніжинського грецького монастиря; пергаментний Псалтир 1437 р.; на престольне рукописне Євангеліє XV ст. з Березанської Різдово-Богородицької церкви Ніжинського повіту; рукописне Євангеліє XV ст. з м. Сатанова Подільської губернії [10]. Тут же бачимо П'ятикнижжя видання Франциска Скорини 1519 р. - частина першого, празького видання його знаменитої «Бівлії Руской», що свого часу справила значний вплив на культуру перекладання та видання церковнослов'янських та слов'яно-руських Біблій [11].

У фондах академічної бібліотеки з'явилися повні Біблії, Євангелія, Апостоли, Псалтирі XVI та XVII ст., серед яких насамперед відзначаємо церковно-слов'янський біблійний першодрук-Острозьку Біблію 1581 р. видання Івана Федорова. Також це Євангеліє Петра Мстиславця 1575 р., друкване у віденській типографії Мамоничів; Псалтир та Новий Завіт з тлумаченнями на берегах віленського видання 1611р. Окремо назвемо біблійні стародруки «могилянської доби»: львівський 1636 р. Апостол знаменитої свого часу друкарні Михайла Сльозки; Євангеліє, видане у 1644 р. Віленським Свято-Духівським братством; Євангеліє львівського видання 1665 р. з друкарні того ж Михайла Сльозки, видрукуване за благословенням єпископа Афанасія Желиборського, одного з останніх ієрархів - сучасників митрополита Петра Могили.

З інших видань другої половини - московська Псалтир 1651 р.; Євангеліє, Діяння та Послання Святих Апостолів київського 1658 р. друку; Московська першодруквана Біблія 1663 р., котра «прев оду Библии Острожския типографии ... последовася»; Євангелія 1670 та 1690 рр., видані Львівським Ставропігійним братством; Службова Псалтир київського печерсько-лаврського 1696 та 1697 рр. друку - видання вже початку «петровської доби». Дещо окремо відзначимо слов'яно-молдовську Псалтир — білінгу, видану у Яссах 1680 р. сучавським митрополитом Досифеєм на потребу тамтешньої православної людності, чия церковна культура перебувала під сильним впливом Київської митрополії. Також заслуговує на увагу наявність віршованого переказу Псалтирі Симеона Полоцького московського 1680 р. видання [12].

Ці джерела становили історичне і текстуальне підґрунтя численних київських, московських та Санкт-Петербурзьких видань Петровсько-Єлизаветинської Біблії XVIII та XIX ст. Проте на поширення у КДА слов'янської біблійної книжності протягом XIX ст. діяли й інші чинники.

Так, протягом кінця XV - половини XVII ст. зацікавленість у реконструкціях церковнослов'янського тексту Біблії або у надбанні Святого Письма народною мовою проявлялася під впливом реформаційних зрушень у релігійній культурі. Тут діяли як полемічні, так і просвітницькі мотиви. Так, потреба у повному тексті Біблії, придатному і для літургії, і для полеміки з еретиками, спричинила появу Геннадіївської Біблії. А прагнення подолати культурну й богословську кризу серед «руської» людності стимулювало появу видань церковнослов'янською або «простою» мовою - від празьких та віденських Ф. Скорини до московських, львівських та острозьких І. Федорова, від місцевих перекладів Скорининою Біблії до Пересопницького Євангелія або Крехівського Апостола;

У другій же половині XVII та у XVIII ст. провідними були мотиви пошуку російською імперською культурою культурно-конфесійної та церковно-політичної ідентичності на тлі нівеляції місцевих культурних особливостей. Звідси й боротьба московської церковної ортодоксії з «латинством» української православної культури (від Острозької Біблії до Московської першодрукваної і, нарешті, до Петровсько-Єлизаветинської).

Проте вже з 10-х рр. XIX ст. вималювалася дещо нова культурна і духовна ситуація. Віднов-

лення наукового інтересу до слов'янської церковної культури (зокрема, поява видань церковнослов'янського тексту Святого Письма та відповідної коментаторської літератури) визначалося тим, що православна традиція змушена була наново усвідомлювати себе у світовому культурно-конфесійному полі, визначатися щодо нових форм артикулювання власних церковнополітичних та богословських (в т. ч. і в царині біблеїстики) потреб, цілей та завдань.

Геополітичний і загальнокультурний контекст цього самоусвідомлення був створений підвищенням ролі Російської імперії після «наполеонівських воєн». Наново, вдруге після доби «петровських реформ» перед суспільством постали питання про зіставлення внутрішнього розвитку із загальноєвропейськими процесами, про міру «європейськості» або ж самобутності культурного й духовного життя. У царині біблеїстики це позначилося певними знаковими подіями.

На поч. XIX ст. Російським Біблійним товариством уперше здійснений систематичний переклад Біблії російською літературною мовою. Це здавалося повністю зовнішнім стимулом, з огляду на глобальний характер діяльності біблійних товариств і на її оцінку як «закордонного впливу», одного серед численних у російській історії прикладів культурної «європеїзації». Проте цей плідний досвід поставив важливе «внутрішнє» питання: про саму можливість появи мовної альтернативи в тогочасній православній культурі.

Подальші спроби перекладання Біблії і суспільна дискусія навколо цього тривали аж до середини XIX ст. Наперед тепер виходили внутрішні стимули, пов'язані з потребами православного місіонерства (праця архімандрита Макарія (Глухарєва) та з необхідністю інкультурації Святого Письма до традиційно православного російськомовного середовища (переклад протоієрея Герасима Павського, дискусія навколо необхідності та можливості створення російського перекладу Біблії, роль у ній митрополитів Московського Філарета (Дроздова) та Київського Філарета (Амфітеатрова) як носіїв протилежних позицій).

Творення синодального російського перекладу підтвердило, що церковнослов'янський текст залишився одним з важливих текстологічних джерел. Знову актуалізувалися питання, пов'язані з автентичністю кирило-мефодіївської традиції.

Час після появи синодального перекладу виявив, що новий російський текст Біблії не за-

ступив у церкві церковнослов'янського; що останній як основа православної літургії має самостійну цінність і повинен стати спеціальним об'єктом дослідження [13].

У зв'язку з цим спостерігається зростання питомої ваги саме критичних біблійних видань, а також текстологічних досліджень, які слугували відтворенню та дослідженню саме церковнослов'янського тексту. Якраз тут і відбувалася активна інтеграція досвіду західної біблійної текстології, що ґрунтувався на активному введенні до наукового обігу нових текстологічних джерел, здатних створити альтернативу «прийнятим текстам» і плідно взаємодіяти з ними.

Невипадково протягом XIX - початку XX ст. серед згаданих видань і досліджень з'являлися:

- слов'янсько-російські біблійні білінгви (Євангелія, Діяння св. Апостолів, повні тексти Нового Завіту) видані Російським Біблійним товариством протягом 1810-х - початку 1820-х років;

- критичні видання стародавніх слов'янських Євангелій, де зіставлялися різні знакові джерела. Це, насамперед, кілька видань Остромирового Євангелія (1056-57 pp.): його перше російське наукове видання, здійснене 1843 р. відомим славістом О. Х. Востоковим - слов'янське з додатком грецького тексту з граматичними роз'ясненнями; празьке видання В'ячеслава Ганки 1853 р.; видання за текстом Імператорської Публічної бібліотеки, друковане у 1883 р. накладом купця Савинкова. В іншому критичному виданні В'ячеслава Ганки 1846 р. з Остромировим Євангелієм, а також з «Острозькими читаннями» зіставлявся слов'янський текст ще одного знакового тексту - Реймського Євангелія. Серед решти видань давніх слов'янських біблійних книг у КДА були віденське критичне видання Туровського Євангелія XI ст. «з помітками за Остромировим Євангелієм» за редакцією та з коментарями П. А. Гільдебрандта, а також Архангельське Євангеліє 1092 р. видання Рум'янцевського музею. Із закордонних друків було представлено паризьке видання Реймського Євангелія 1843 р.;

- греко-слов'янські білінгви і греко-слов'яно-латино-російські квадрілінгви на основі новозавітного тексту, видані у 60-х pp. XIX ст., очевидно, у зв'язку з підготовкою Синодального перекладу. На їх переважно академічне призначення вказує наявність Апокаліпсису у складі корпусу новозавітних текстів;

- слов'янсько-російські біблійні білінгви по-

чатку ХХ ст. - з використанням російського синодального тексту;

- симфонії, або конкорданції на церковнослов'янську Біблію XVIII та XIX ст. Богданова, Лінського, неодноразово перевидана симфонія на Псалтир Антіоха Кантемира [14].

Серед власне текстологічних та філологічних творів, присвячених опрацюванню церковнослов'янської Біблії, компаративному аналізу окремих рукописних традицій та видань відзначимо праці І. Роджественського, архімандрита Амфілохія, К. Невоструєва, В'яч. Срезневського, Гр. Воскресенського, архімандрита Михайла (Лузіна), П. Алексеєва, Августа Лескіна, А. Будиловича, І. В. Ягича, М. Ільмінського, Л. Поливанова, І. Срезневського, В. Щепкіна. Ці праці становили підґрунтя наукового фонду церковнослов'янської біблійної текстології в КДА [15] і вплинули на появу тут власних досліджень.

З авторів, причетних до київської духовно-академічної традиції, відзначимо у розглядуваній царині принаймні кількох. По-перше, це О. М. Новицький - випускник КДА, історик філософії, професор університету св. Володимира - відомий працею з історії слов'янського перекладу Біблії. Історії творення Острозької Біблії була присвячена праця відомого київського біблієста, професора С. М. Сольського [16].

Третім назвемо архімандрита Порфирія (Успенського), з 1865 р. - єпископа Чигиринського. Будучи членом академічної конференції КДА [17], Порфирій (Успенський), крім своїх відомих занять біблійною археологією та палеографією, виступав як жертводавець до академічних фондів, а також як перекладач і текстолог. Особливо важливо тут згадати про його церковнослов'янські переклади, зроблені з віднайдених на Афоні стародавніх грецьких рукописів. Порфирій вивчав і зіставляв стародавні переклади та манускрипти. Зокрема, рукописна Псалтир 862 р. була використана для перекладання псалмів, а книга Естер перекладалася з рукопису 1021 р. [18]. Власні переклади Порфирій використовував для підготовки науково-критичного видання церковнослов'янської Біблії [19].

Нарешті, кілька досліджень у царині церковнослов'янської біблійної текстології були здійснені з кінця 80-х і до середини 90-х рр. XIX ст. випускником КДА, кандидатом богослов'я випуску 1885 р., викладачем Волинської духовної семінарії Григорієм Крижанівським. Найпомітнішою стала його праця, присвячена текстологічному й філологічному аналізу рукописних Єван-

гелій, збережених у Київських книгосховищах. Вона була подана до Ради КДА для захисту на здобуття магістерського ступеня [20].

У відгуку призначеного Радою експерта, екстраординарного професора КДА Василя Малініна, зафіксованому у п. XII протоколу від 1 грудня 1887 р., відзначалася ґрунтовність дослідження Г. Крижанівського, використання ним текстологічних здобутків як західних, так і російських дослідників-слов'янознавців. Порівняльний аналіз дозволив авторові визначити в масиві текстів кілька рукописних традицій: 1) стародавню руську; 2) південнослов'янську; 3) русько-болгарську. Підкреслювалася важливість цього дослідження як піонерського в опрацюванні ще практично недослідженого матеріалу, що створювало, у свою чергу, підґрунтя для подальшого вивчення раніше неопрацьованих рукописів [21]. Після видруку дослідження у 1889 р. [22] та його захисту на колоквиумі (Рада КДА призначила офіційними опонентами професорів М. Петрова та В. Малініна) Г. Крижанівському було присуджено ступінь магістра богослов'я [23].

Слід зазначити, що і написання, і захист цієї праці відбувалися в умовах, коли в Київській духовній академії вже існувало розуміння потреби у ґрунтовних дослідженнях пам'яток давньої біблійної книжності, в т. ч. і вітчизняних, що поступово концентрувалися в Академії, зокрема, в її Церковно-археологічному музеї. Здійснювалися й відповідні кроки для стимулювання такої праці. Так, у 1887 р. Рада КДА відновила конкурс наукових праць на здобуття Макаріївської премії, що було зафіксовано у п. X протоколу засідання Ради від 5 вересня 1887 р. Серед запропонованих тем була й тема «Опис біблійних рукописів слов'янською і грецькою мовами, що надійшли до Археологічного музею при Київській Академії» [24].

Тому, певне, не випадково серед інших праць Г. Крижанівського з'явилося дослідження одного з раритетів Церковно-археологічного музею - Кам'янець-Стромилівського Четвероєвангелія - у зіставленні його мови з народною мовою Волині XIV-XV ст. [25]. Робота у Волинській семінарії визначила, у свою чергу, ще один об'єкт дослідницького інтересу - біблійні рукописи у Волинському єпархіальному книгосховищі [26]. Відзначимо, що праці Крижанівського потрапили до бібліотечного фонду КДА [27].

Тож інтерес до дослідження слов'янської Біблії у XIX - на початку ХХ ст. був визначений переважно внутрішньою культурно-релігійною

потребою - збереження та автентичного відтворення одного з важливих джерел літургійної традиції Православної церкви. Адже церковнослов'янська Біблія справді є важливою й актуальною не лише з точки зору текстології, а й з огляду на той факт, що найголовнішим у православної традиції способом прочитання Святого Письма є його літургійне прочитання. Тому питання слов'янського біблійного тексту завжди виходило далеко за межі питання про «один з перекладів». Адже будь-який новий біблійний переклад народною мовою у православних слов'ян мусив узгоджуватися з церковнослов'янською літургійною традицією, яка фактично є носієм первинного біблійного тексту, а також базовим інтерпретаційним полем щодо новочасної книжної форми Біблії, яка у притаманних їй способах читання й тлумачення є історично пізнішою і вторинною щодо літургії.

Дослідницькі зусилля в освоєнні слов'янської Біблії протягом означеного періоду варто розглядати у ширшому контексті розвитку європейської та світової біблеїстики - головним чином, таких її дисциплін, як текстуальна, історично-літературна та філологічна критика Біблії.

Розвинені в рамках цих наукових дисциплін методологічні принципи та настанови, що стосувалися реконструкції оригінального тексту; виявлення його варіантів, версій, різночитань, їхньої еволюції через зіставлення та аналіз стародавніх манускриптів, пізніших рукописних та друкованих видань; дослідження їх атрибуції; з'ясування їх літературних та лінгвістичних особливостей і ймовірних зв'язків з мовно-культурним контекстом - почали реалізовуватися у дослідженнях церковнослов'янської та слов'яно-руської біблійної книжності.

Не стояла осторонь цих процесів і Київська духовна академія. Тут протягом ХІХ - початку ХХ ст. нагромаджувалася відповідна джерельна та текстологічна база. Вона ставала підґрунтям для перших наукових досліджень. Ці дослідження були важливі з огляду на особливе місце культури Київської Русі та руських земель Речі Посполитої у збереженні та трансляції богословського і літургійного досвіду Православної церкви у слов'янському світі.

1. Див.: Головащенко С. І. Європейська біблеїстика в Київській Академії: текстуальна репрезентація персоналі та традицій // Магістеріум.- К., «КМ Академія», 2002.- С. 22-34; *Його ж.* Біблійна та біблеїстична книжність в Київській Академії кінця ХVІІІ - початку ХІХ ст.: європейський контекст // Наукові записки НАУКМА. Т. 20. Філософія та релігієзнавство.- К., «КМ Академія», 2002.- С. 55-64; *Його ж.* Святе Письмо в Україні (поширення та інтерпретація): киево-могилянська традиція в європейському контексті // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській Академії: європейський контекст.- К., «КМ Академія», 2002.- С. 213-250; *Його ж.* Біблійна археологія та палеографія в КДА і становлення Церковно-археологічного музею // Могилянські читання 2002 року. Присв. 130-й річн. засн. Київ. Церк.-археол. музею: Збірник наукових праць. Київ. Нац. Києво-Печер. істор.-культ., запов. Вид-во ВІПОЛ, 2003.- С. 115-123.
2. Див.: Петров Н. И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отд. II. (1721-1795).- Т. V (1761-1795).- № LXXVII - С. 302-303, 331, 360.
3. Титов Ф. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отд. III.- Т. IV.- К., 1913.- № LXXX - Рукоп. Сб. Киев. Дух. Академии - № 1 арк. 33 об. (11 об.).
4. Приклад ревізії могилянського катехізису див.: Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Т. П.- Киев, 1898; Приложения- С. 482.
5. Див.: Титов Ф. Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615-1915).- К.: Тип. Киево-Печерской Успенской Лавры, 1915.- С. 320.
6. Див.: Catalogue librarium Bibliothecae Academiae Kiioviensis (бл. 1792 р.) в кн.: Петров Н.И. Акты и документы... Отд. П.- Т. V.- № LXXVII - С. 300-470; Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной Академии (сост. А. С. Крыловский) в 5 томах, 13 вып.- К., 1890-1915.
7. Див.: Титов Ф. Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой...- С. 419-420; *Його ж.* Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отд. III.- Т. V.- К., 1914.- С. 651-652; Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной Академии. К., 1869.- С. 126.
8. Див., напр.: Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной Академии (сост. А. С. Крыловский).- Том I. Богословие. Вып. I: Св. Писание и Патрология.- К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890.- С. 1, 20, 23; Т. V Вып. XIII: дополнение к Вып. I тома I - Св. Писание и Патрология.- Киев, 1915.- С. 12, 16.
9. Див.: Указатель Церковно-археологического музея при Киевской Духовной Академии. Сост. Н. И. Петров. Второе изд.- К.: Типография императорского Университета св. Владимира, 1897.- С. 205-206; Чтения в Церковно-историческом и археологическом обществе при Киевской Духовной Академии.- К., 1904.- Вып. V.- С. 24-26.
10. Див.: Указатель Церковно-археологического музея...- С. 206, 207, 208, 210-211, 240; Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1887/8 уч. год.- С. 50 // в кн.: Извлечения из протоколов Совета КДА за 1887/8 уч. год.- К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889.
11. Див.: Указатель Церковно-археологического музея... - С. 208.
12. Див.: Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной Академии. Том I. Вып. I.- С. 5, 9, 21, 23, 28, 29; Том V. Вып. XIII: дополнение к вып. I тома I - Св. Писание и Патрология.- К., 1915.- С. 1, 6, 12, 16, 22.
13. Див.: Филарет (Дроздов), митр. О догматическом достоинстве и охранительном употреблении греческого Семидесяти толковников и славянского переводов Священного Писания,- М., 1858; Корсунский И.Н. О подвигах Филарета, митрополита Московского, в деле пе-

- ревода Библии на русский язык // Сборник по случаю столетнего юбилея со дня рождения (1782-1882) Филарета, митр. Московского.- М., 1883, Т. 2; *Його ж.* Филарет, митрополит Московский в его отношении и деятельности по вопросу о переводе Библии на русский язык.- М., 1886; *Макарий (Глухарев)*, архим. О потребности для Российской Церкви переложений всей Библии с оригинальных языков на современный русский язык // Прибавления к творениям св. отцов.- М., 1861.- Т. 20; *Филарет (Гумилевский)*, архисп. Черниговский. Право мирян на учение и изучение Писания. // Воскресное чтение.- К., 1862-63.- № 7-12; *Феофан (Говоров)*, еп. По поводу издания Священных книг Ветхого Завета в русском переводе // Душеполезное чтение.- М., 1875.- № 9-12; *Його ж.* О нашем долге держаться перевода 70-ти толковников.- М., 1876; *Горский-Платонов П. И.*, Несколько слов о статье преосвященного Феофана «По поводу издания священных книг Ветхого Завета в русском переводе». // Православное обозрение.- М., 1875.- Т. III.- № 11; *Його ок.* О недоумениях, вызываемых русским переводом священных книг Ветхого Завета // Православное обозрение.- М., 1877.- Т. I.- № 1-2, 4.
14. Див. про ці видання: Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной Академии.- Т. I. Вып. I.- С. 20, 21, 22, 29; Т. V.- Вып. XIII.- С. 12, 13, 14.
  15. Див.: Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной Академии,- Т. I. Вып. I.- С. 64, 70, 72, 74, 75, 103, 124; Т. II. Вып. VI. Языкознание.- С. 105-110, 124. Т. V. Вып. XIII.- С. 73-74.
  16. *Новицкий О.* О первоначальном переводе Священного Писания на славянский язык.- Киев, 1837; *Сольский С.* Острожская Библия в связи с целями и видами ее издателя // Труды КДА. 1884.- № 7.
  17. Див.: *Титов Ф.* Императорская Киевская Духовная Академия в ея трехвековой...- С. 418.
  18. Публікації перекладів єт. Порфирія (Успенського) див., напр.: кн. Бытие // Труды КДА, 1869.- № 2; Псалтырь // ТКДА. 1869.- № 4; Притчи Соломоновы // ТКДА. 1869.- № 5; Песнь Песней // ТКДА. 1869.- № 6; Див. також: ТКДА, 1873.- № 3, 9, 12; ТКДА, 1874; № 5; ТКДА., 1875 - № 8-11;
  19. Див.: *Ястребов М.* Епископ Порфирий (Успенский) // Журнал Московской Патриархии,- М., 1957,- № 8; *Агафангел (Саввин)*, архим. Епископ Порфирий (Успенский) // Журнал Московской Патриархии.- М., 1975.- № 5, 6; *Иннокентий (Просвирнин)*, архим. Памяти еп. Порфирия // Богословские труды.- М., 1985.- Сб. 26.
  20. Див.: Отчет о состоянии КДА за 1886/7 учебный год.- С. 14. // в кн.: Извлечения из протоколов Совета КДА за 1886/7 учебный год.- К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1887.
  21. Див.: Извлечения из протоколов Совета КДА за 1887/8 учебный год.- К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1888.- С. 80-87.
  22. *Крыжановский Гр.* Рукописные Евангелия Киевских книгохранилищ. Исследование языка и сравнительная характеристика.- Киев, 1889.
  23. Див.: Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1888/9 учебный год.- К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890.- С. 12, 35.
  24. Див.: Извлечения из протоколов Совета КДА за 1887/8 учебный год.- К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1888.- С. 26-29; Труды КДА.- К., 1887.- № 11.
  25. *Крыжановский Г.* Каменец-Стромиловское тетро-Евангелие 1411 года и Волынское наречие в XIV-XV в.
  26. *Крыжановский Г.* Рукописные Евангелия Волынского Епархиального Древлехранилища.- Почаев, 1895.
  27. Див.: Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной Академии (сост. А. С. *Крыловский*).- Т. II,- Вып. VI.- С. 107.

Sergiy Golovashchenko

SLAVIC BIBLE IN KYIV THEOLOGICAL ACADEMY: PRESENCE OF THE TEXT AND PROBLEM OF IT'S INVESTIGATION

Focuses on the analysis of Slavic Bible in Kyiv Theological Academy during 19th - early 20th century. The Slavic Bible presents as important origin of Orthodox liturgical and theological tradition.